

*Теория и опит
Theory & Practice*

ВЪЗПРИЯТИЯ, НАГЛАСИ И ЦЕННОСТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ УЧЕНИЦИ В ОБЛАСТТА НА ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ (по данни на Международното изследване на гражданското образование – ICCS)

Светла Петрова

Национален координатор на ICCS

Резюме. Международното изследване на гражданското образование – ICCS 2009, е проект на Международната асоциация за оценка на образователните постижения (IEA), независима международна асоциация на национални изследователски институции и държавни изследователски агенции от над 60 страни. Целта на ICCS е да събира и анализира данни за знанията на студентите, разположение и нагласи, свързани с гражданското образование.

Данните са събрани от над 3300 ученици (8. клас) в България, участвали в проучването през 2009 г.

Оценката ICCS определя четири афективни области: възприятия, ценности, нагласи и поведения.

Основният фокус на тази статия е върху различни аспекти на възприемането на демокрацията и гражданството от българските ученици; равни права в обществото и тяхното взаимодействие с религията и т.н. Особено внимание е отделено на нагласи, ценности и поведенчески намерения на учениците, свързани с граждански общества и системи; държавни институции и политически партии.

Keywords: citizenship education, ICCS 2009, International Association for the Evaluation of Educational Achievement – IEA, international educational study, civic values and attitudes

Международното изследване на гражданското образование (International Civic and Citizenship Education Study, ICCS) се провежда от Международната асоциация за оценяване на образователните постижения (International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA)¹⁾ – неправителствена асоциация на изследователски центрове в повече от 60 държави от цял свят, основана през 1959 г. ICCS е третото сравнително оценяване на IEA, което проучва как и до каква степен училищното обучение подготвя младите хора за ролята им на автономни и отговорни граждани.

Изследователската концепция на проекта се основава на разбирането, че за да изпълни ролята си на гражданин, младият човек трябва да притежава определени познания, умения, убеждения, нагласи, ценности, както и мотивация за активно гражданско поведение. Всичко това не е даденост, а обект на целенасочена образователна политика, важността на която се признава във всички образователни системи. Най-общо казано, изследователският интерес е породен от необходимостта да се проучи до каква степен образователните системи в отделните държави реално успяват да реализират този приоритет и в частност, доколко общата концепция за гражданското образование, учебните програми и методите на преподаване, както и квалификацията на учителите съответстват на потребностите на съвременните общества и способстват за реализирането на декларираните цели.

В изследването участват общо повече от 140 000 ученици от над 5300 училища в 38 държави и региони (6 от Азия, 26 от Европа и 6 – от Латинска Америка). Сред тях са около 3300 български осмокласници. Данните, на които се основава настоящият анализ, са събрани през февруари–март 2009 г., когато изследването е проведено в България²⁾.

Една от основните цели на гражданското образование е да стимулира гражданската активност на младежите, да ги поощрява и мотивира да проявяват инициативност и ангажираност с обществените проблеми. За постигането на тази цел е необходимо младите хора да притежават определени знания и умения, които да им позволят да взимат информирани решения и в перспектива да могат успешно да защитават лична или обществена кауза; да се ориентират в многообразието от обществени и политически процеси и активно да участват в тях.

Изключителната важност на гражданското образование произтича и от обстоятелството, че то е неотделима част от подготовката на младия човек за пълноценно участие в обществения живот, особено в общества, които определят демокрацията и нейните принципи като ценност.

Изследователските въпроси, на които настоящият анализ търси отговори, са: *доколко българските ученици се интересуват и имат нагласа да участват в обществения и политическия живот като възрастни и кои са факторите, които оказват най-силно влияние върху техния избор?*

За да отговорим на тези въпроси, ще коментираме някои от най-важните резултати и изводи от изследването в България. За тази цел ще използваме количествените данни на българските ученици.

Инструментарият на ICCS се състои от когнитивен тест и въпросници. Тестът измерва познавателните процеси, а въпросниците – възприятията, ценностите и нагласите на участниците в изследването.

Сравнително проучване в държавите от ICCS показва, че понятието *гражданско образование* в различните държави се тълкува в много широки граници. Според концепцията на ICCS гражданското образование включва от една страна знания за официалните институции и процесите, които са част от гражданския

живот, а от друга – знания за възможностите за гражданско поведение и участие, в това число начините, чрез които гражданинът взаимодейства с останалите членове на общността, участва в граждански изяви и така допринася за формиране на гражданското общество. От учениците се очаква да познават принципите, механизмите и процесите на взимане на решения, управление и законодателен контрол; механизмите на функциониране на гражданските и политическите институции и др.

Възприятията, нагласите и ценностите на учениците, свързани с ролята им на граждани, и на гражданството се определят посредством въпросник, който учениците попълват. Анализът се основава само на информацията, която те доброволно предоставят за себе си. Въпросите, които се използват, не предполагат верен и неверен отговор и са насочени към проучване и анализ на:

- степента на познаване и приемане на демократичните ценности;
- стремежа към самопознание, отношение към правата и отговорностите на отделния гражданин, на различните обществени групи и институции;
- готовността за активно гражданско поведение (очакване и намерение за активно гражданско участие, например в различни форми на граждански протест; участие в граждански инициативи, организирани в училище или от по-широка общност, и др.).

Включен е и широк спектър от въпроси за семейната среда на учениците; за гражданските инициативи в училище и извън него, както и за възгледите им по различни политически и обществени теми.

От съществено значение е да се проучат факторите, които оказват влияние върху формирането на познанията и нагласите на осмекласниците по отношение на гражданството и гражданското общество. Поради това резултатите на учениците се анализират и според някои конкретни аспекти на семейната среда, които имат пряко влияние върху постиженията им изобщо, както и върху формирането на техните възгледи, нагласи и ценности. Един от най-точните показатели за социално-икономическия статус на ученика е професионалният статус на родителите му.

Зависимостта между социално-икономическия статус на родителите и постиженията на учениците се проявява с различна сила в отделните държави. В някои държави се наблюдават сравнително малки разлики между постиженията по гражданско образование на ученици с различен социално-икономически статус. В други държави, в това число и в България, тази връзка е относително силна.

Гражданско общество и гражданско участие, политически партии и политически институции

Според данните от въпросниците можем да преценим как учениците възприемат гражданското общество и неговите институции, политическите партии и политическите институции в своята страна, какво е отношението им към конкретни практики-

ки и политики в областта на гражданството и гражданското участие и др.

Около 50% от българските ученици посочват, че се интересуват в различна степен от политически и социални въпроси. В Таблица 1 е показано разпределението на учениците (в %) в зависимост от техния интерес към политическите събития и проблеми в България. Посочен е средният резултат от теста на учениците в отделните групи, както и какъв дял ученици във всяка група проявяват готовност за активна политическа дейност като възрастни.

Таблица 1. Интерес към политическите събития в България

	Дял ученици	Среден резултат (точки)	Вероятно като възрастен ще членувам в политическа партия
Интересувам се много	10%	453	40%
Интересувам се	41%	482	33%
Не се интересувам особено	37%	474	16%
Изобщо не се интересувам	12%	445	20%

Както се вижда от данните в таблицата, дали учениците се интересуват или не се интересуват от политически и обществени въпроси, не оказва съществено влияние върху техните резултати в областта на гражданското образование. Към данните от таблицата трябва да допълним, че само 37% от българските ученици смятат, че познават сравнително добре политическите проблеми в държавата. Техният среден резултат (466 точки) не се отличава съществено от средния резултат (464 точки) на учениците, които преценяват, че не познават добре политическите проблеми.

Най-високо равнище на доверие към националните институции, в това число към националните правителства, показват учениците в Австрия, Дания, Доминиканската република, Финландия, Индонезия, Италия, Русия и др.³⁾ От друга страна, доверието към политическите партии е значително по-слабо. Например средно само 41% от всички ученици в изследването посочват, че имат доверие в политическите партии в своите държави. В същото време съответно 62% от тях декларират доверие на собствените си правителства. Що се отнася до българските ученици, то едва 32% от тях посочват, че имат доверие в политическите партии в България и 56% – в националното правителство.

Учениците, които декларират доверие в националното правителство например, се отличават със значително по-нисък среден резултат в изследването в сравнение с учениците, които посочват, че нямат доверие на нацио-

налното правителство. При среден резултат на всички български ученици в ICCS от 466 точки, учениците от първата група имат среден резултат от 440 точки, а учениците от втората група – 500 точки. Още по-голяма е разликата между резултатите на учениците, когато ги разделим според това дали се доверяват на политическите партии в България. Учениците, които посочват, че имат доверие в политическите партии, показват резултат от 413 точки. Този резултат е значително по-нисък от резултата на учениците, които декларират недоверие в политическите партии – 496 точки. Учениците с по-добра подготовка в областта на гражданското образование имат по-слабо доверие в политическите институции в страната.

Всички ученици, участвали в ICCS, оценяват много високо политиките и практиките във връзка с гражданското образование в училище и 75% от тях демонстрират висока степен на доверие към училището си. Българското училище също има висок авторитет сред учениците, защото 80% от тях са посочили, че се доверяват на училището си като институция, на училищното ръководство и политиките, които то провежда.

Таблица 2. Дял на учениците в България и останалите държави в ICCS, доверяващи се на изброените институции

Доверие в	България	ICCS (средно)
политическите партии	32%	41%
националното правителство	56%	62%
медиите	70%	61%
училището	80%	75%
националните въоръжени сили	67%	71%

Българските ученици по-скоро не се интересуват от политическите партии в България. В изследването ICCS са включени два въпроса към учениците, с които се цели да се определи дали учениците предпочитат конкретна политическа партия. Средно в държавите в изследването повече от половината от участващите ученици посочват, че нямат предпочитание към конкретна политическа партия. Българските ученици не се отличават съществено от наблюдаваната тенденция и едва 38% от тях посочват, че имат предпочитание към конкретна политическа партия. Освен това само 9% от българските осмокласници са се включвали в дейности на младежки организации към политически партии. Да членуваш в политическа партия не е граждански приоритет на българските осмокласници – едва 19% от тях смятат, че добрият гражданин трябва да бъде член на политическа партия. В сравнение с българските осмокласници учениците от останалите държави в ICCS са по-ангажирани с политическия живот, тъй като 47% от тях посочват, че имат

пристрастия към една или друга политическа партия в своята страна. Можем да предположим, че една от причините за недоверието на българските ученици към политическите партии се корени в общата им преценка за политическата система в България. Повече от половината ученици (56%) смятат, че политическата система в страната като цяло не функционира добре.

Учениците много ясно разграничават родината от политическата система и държавността. Значителна част от тях (87%) се самоопределят като патриоти и посочват, че изпитват дълбоко уважение към България. Според тях всички ние трябва да се гордеем с това, което сме постигнали. От друга страна, 65% от учениците предпочитат да живеят постоянно в друга държава и само половината (55%) смятат, че България е по-добро място за живеене от повечето други страни.

Анализите показват, че младите хора във всички държави от изследването, в това число и в България, се интересуват все по-малко от политическите партии и желанието им да участват в политическия живот намалява.

В този контекст би трябвало да се тълкуват и данните, свързани с нагласите на учениците да упражняват правото си да гласуват на избори в бъдеще. Избирателното право е едно от основните завоевания на демокрацията, от една страна, и проява на гражданско самосъзнание, от друга. Средно в държавите от ICCS 81% от учениците ще упражняват правото си да гласуват в бъдеще. Делът на българските ученици, които са мотивирани да участват в гражданското общество, като гласуват на избори, е значително по-нисък – 69%. Техният среден резултат на теста е по-висок с 45 точки от средния резултат на учениците, които са посочили, че няма да гласуват на национални избори (съответно 492 и 447 точки). Само учениците в Чехия показват по-ниска мотивация от българските си връстници и едва 50% от тях декларират готовност да гласуват на избори. В същото време 92% от българските ученици смятат, че всички граждани трябва да имат правото свободно да избират тези, които ще ги управляват, и 67% посочват, че добрият гражданин трябва да гласува на всички избори.

Инструментариумът на изследването съдържа около 12 въпроса, чрез които се описват аспекти от поведението на един гражданин. Учениците определят важността на един или друг аспект, като се ръководят от своята представа за добрия гражданин. Резултатите са обобщени на фигура 1. Показани са нагласите и очакванията на учениците за участието им в политическия живот като пълнолетни граждани. Както се вижда, най-малък е делът на тези, които свързват бъдещите си изяви с участие в политически и синдикални организации. Разлики между нагласите на момчетата и момчетата по отношение на поведението на добрия гражданин или не се наблюдават, или са незначителни.

Фигура 1. Очаквания и нагласи на българските осмокласници по отношение

на политическите им изяви като пълнолетни граждани

Демократични ценности, права и отговорности на гражданите

Инструментариумът на ICCS включва поредица от въпроси, целта на които е да се определи как учениците възприемат основните демократични ценности. Нагласите на българските ученици не се отличават съществено от нагласите на техните връстници от останалите държави в изследването. В таблица 3 е посочен дялът на учениците в България и средно в държавите от ICCS, които са избрали „напълно съм съгласен/съгласна“ и „съгласен/съгласна“ по отношение на изброените твърдения.

Таблица 3. Дял на учениците, посочили „напълно съгласен/съгласна“ и „съгласен/съгласна“

	България	ICCS (средно)
Всеки да има право свободно да изразява мнението си.	98%	98%
Трябва да се зачитат социалните и политическите права на всички хора.	94%	95%
Хората винаги трябва да могат свободно и открито да критикуват правителството.	86%	78%
Всички граждани трябва да имат правото свободно да избират ръководителите си.	91%	94%
Хората трябва да имат право да протестират, ако смятат, че законите са несправедливи.	93%	92%
Политическият протест никога не трябва да включва насилие.	89%	89%
Не трябва да се позволява на политическите ръководители да назначават членове на семействата си на правителствени служби.	74%	68%

От друга страна, един от примерите за неразбиране на демократичните принципи е убеждението на значителна част от българските ученици (78%), че службите за сигурност трябва да могат да проверяват писмата, телефонните разговори и електронната поща на всеки, който е заподозрян, че заплашва националната сигурност. Почти всички ученици (94%) смятат, че полицията трябва да има правото да задържа без присъда хора, които са заподозрени, че заплашват националната сигурност. Тази позиция е показателна за общите нагласи сред младите хора по отношение на престъпността и борбата с нея.

Българските ученици проявяват голям интерес към защитата и опазването на околната среда. Значителна част от тях (63%) смятат, че опазването на околната среда изисква много по-голямо внимание от страна на политическите и обществените институции, отколкото те реално отделят днес.

Изглежда опазването на околната среда и изобщо проблемите на екологията са широко популярни сред българските осмокласници. Например, ако трябва да определим към кои въпроси българските осмокласници проявяват най-голям интерес, това са въпросите, свързани с опазване на околната среда. Например 87% от българските ученици се интересуват от опазването на околната среда и екологията. Те активно участват в различни инициативи на местно и национално равнище. Почти 41% от тях посочват, че са участвали в екологични организации или дейности, свързани с опазването на околната среда. За сравнение, средно едва 29% от учениците в ICCS са участвали в подобни инициативи. Другите извънучилищни форми на гражданска изява, които са особено популярни сред българските ученици, са:

- Участие в организации и дейности за защита на човешките права: 21% от учениците (средно за ICCS – 16%). Участието в дейности за защита на човешките права се определя като една от най-важните характеристики на добрия гражданин от близо 90% от учениците;

- Участие в организации и дейности за събиране на средства за обществена кауза: 40% (средно за ICCS – 39%);

- Участие в различни групи, формирани на доброволни начала, с изяви на местно равнище: 37% (средно за ICCS – 34%);

- Участие в културни организации на етническа основа: 17% (средно за ICCS – 14%).

Посочените данни показват, че за разлика от другите държави, извънучилищните форми на граждански прояви имат по-съществено присъствие в ежедневието на българските осмокласници, отколкото училищните. Българските ученици не са така активни в гражданските си инициативи в училище, както техните връстници от останалите държави в ICCS. Например според данните, които директорите на училищата от извадката са предоставили:

- в 14% от училищата не се осъществяват никакви дейности с участието на учениците, свързани с опазването на околната среда. Същевременно учениците са изключително активни в екологичните си изяви извън училище;

– в 31% от училищата не се реализират никакви проекти за защита на човешките права, в които да участват осмокласници, за разлика от подобни извънучилищни прояви, които са изключително популярни сред тях;

– в 20% от училищата не се провеждат никакви дейности за благоустройство и поддръжка на района или селището с участието на учениците.

Основните области, в които се изявяват учениците в училище, по преценка на директорите са различни спортни и културни прояви.

Много малко български ученици участват и в дейности, свързани с ученическото самоуправление в училище:

– Само 31% от тях посочват, че са взели участие в обсъждане на политиките, свързани с управлението и работата на училището (средно за ICCS – 40%);

– Около 52% са гласували за представители на класа в различни организации и форми на ученическо самоуправление (средно за ICCS – 76%).

Може да се предположи, от една страна, че ученическото самоуправление като принцип и практика все още не е разпространено достатъчно широко във всички български училища. А от друга, дори и там, където съществуват някакви прояви и форми на ученическо самоуправление, те не получават подobaващата подкрепа от страна на училищното ръководство. Например по данни на директорите в една трета от училищата не съществува т. нар. училищен парламент, който иначе е една от широко разпространените форми на ученическо самоуправление.

Българските осмокласници проявяват зрелост и чувствителност по отношение на социалните проблеми в страната, както и по въпроси за равенството между половете, етническата толерантност и др. Например, около 82% от учениците смятат, че разликата между доходите на бедните и богатите трябва да е незначителна. Освен това:

– 88% от учениците посочват, че мъжете и жените трябва да имат равни възможности за участие в управлението на държавата, независимо че според 66% от учениците най-важният приоритет за жените е отглеждането на деца. От друга страна, почти половината от учениците (45%) са убедени, че мъжете са по-подготвени да бъдат политически лидери, отколкото жените;

– 84% смятат, че мъжете и жените трябва да имат еднакви права във всичко;

– 83% смятат, че мъжете и жените трябва да получават еднакво заплащане при извършването на еднаква работа.

От друга страна, според почти една трета от учениците (36%), когато няма достатъчно свободни работни места, мъжете трябва да имат предимство при наемането на работа пред жените.

Както може да се очаква, момичетата са много по-ангажирани с проблемите за равенството между половете, отколкото момчетата. По този показател нагласите на българските момичета и момчета не се отличават съществено от нагласите на момичетата и момчетата средно за държавите, обхванати от ICCS.

Данните обаче не позволяват да се твърди категорично, че момчетата в България се интересуват повече от политическите и социалните проблеми като цяло, отколкото момчетата или обратно. Проучването на нагласите и интересите на учениците в този контекст е от особено значение, защото те се интерпретират като предпоставка за бъдеща политическа активност и изява. В други държави като Австрия, Кипър и Словения например, момчетата проявяват по-голям интерес към тези въпроси, отколкото момчетата. В Литва, Чехия, Дания, Ирландия и други, ситуацията е обратна.

Много висок е делът на българските осмокласници, които показват толерантно отношение към представителите на различни етнически и расови групи. Около 80% от тях смятат, че представителите на всички етнически и расови групи трябва да са равни пред закона. Около 86% от учениците посочват, че представителите на всички етнически и расови групи трябва да имат равен достъп до качествено образование; според 79% всички етнически и расови групи трябва да имат еднакви възможности да получат добра работа, а според 82% – училището трябва да учи младите хора да уважават членовете на всички етнически и расови групи.

Отношение към религията и религиозните практики

Отношението към религията може да се смята като съществен елемент от едно по-широко разбиране на гражданското образование и гражданското участие на учениците. Ето защо инструментариумът на ICCS включва група от въпроси, целта на които е да се определи дали учениците се идентифицират с религия и доколко активно участват в конкретни религиозни практики. Например 84% от българските ученици в изследването посочват (81% средно в ICCS), че изповядват някаква религия. От тях:

- 43% никога не са посещавали религиозна служба или посещават религиозна служба по-рядко от веднъж в годината;
- 33% – поне веднъж в годината;
- 17% – поне веднъж в месеца;
- 7% – поне веднъж в седмицата.

Като се основаваме на данните, можем да предположим, че за българските ученици „изповядвам религия“ не означава „религиозен съм“. Идентифицирането с определена религия, декларирано от самите ученици, не е надежден показател доколко те наистина изповядват нейните догми и ценности. Религията се приема по-скоро като признак за принадлежност към определена общност, но не и практикуване на вероизповедание.

Друга група въпроси от инструментариума на изследването цели да проучи нагласите на учениците по отношение на влиянието на религията в обществото. Половината от българските осмокласници (51%) смятат, че религията трябва да има съществено значение и влияние върху обществото и общественния живот. По този показател те не се отличават от нагласите на учениците в останалите държа-

ви от ICCS. Изненадващо сред българските ученици, които посещават религиозна служба поне веднъж в месеца, само 54% от тях посочват, че религията трябва да има силно влияние върху обществото. Същото смятат и половината от тези, които изобщо не посещават или посещават изключително рядко религиозна служба.

Обобщение

Проучването на гражданските нагласи и ценности на учениците ни позволява да направим изводи за начините, по които учениците възприемат демокрацията, гражданското общество и ролята си на граждани. Попитани доколко приемат и подкрепят основните принципи на демокрацията и демократичните ценности, учениците в голямото си мнозинство декларираят позитивни нагласи. В същото време при по-частни аспекти като например: отношението им към примери на неприемливо поведение на политически или държавни лидери; отношението им към проявите на монополизъм в медиите; преценката им по отделни политически въпроси и други, мнението на отделните групи ученици не е така еднозначно и категорично изразено.

Сред най-важните измерения в поведението на добрия гражданин българските ученици обикновено посочват: да се подчинява на законите; да гласува на избори; да изучава националната история; да показва уважение към представителите на правителството; да участва в мирни протести срещу закони, които смята за несправедливи; да участва в дейности, които са от полза за хората, за защита на човешките права, за опазване на околната среда, да работи упорито. Една незначителна част от учениците смятат, че добрият гражданин трябва да участва в политически дискусии и да бъде член на политическа партия.

БЕЛЕЖКИ

1. Официален сайт на организацията: <http://www.iea.nl>
2. Националната база данни е собственост на Центъра за контрол и оценка на качеството на училищното образование (ЦКОКУО) към Министерството на образованието, младежта и науката – институцията, която проведе изследването в България.
3. Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. & Losito, B. (2010). ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries (pp. 108–109). Amsterdam, The Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

**CIVIC PERCEPTIONS, VALUES AND ATTITUDES
OF BULGARIAN STUDENTS
(NATIONAL FINDINGS FROM THE IEA INTERNATIONAL CIVIC
AND CITIZENSHIP EDUCATION STUDY – ICCS 2009)**

Abstract. The International Civic and Citizenship Education Study, ICCS is project of the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), an independent international association of national research institutions and governmental research agencies from over 60 countries. The aim of ICCS is to collect and analyze data about students' knowledge, disposition and attitudes relating to civic and citizenship education.

The data are gathered from more than 3 300 students (Grade 8) in Bulgaria, participated in the survey in 2009.

The ICCS assessment framework defines four affective-behavior domains: perceptions, values, attitudes, and behaviors.

The main focus of this article is on aspects of Bulgarian students' perception of democracy and citizenship; equal rights in society; their engagement with religion, etc. Particular attention is paid to the attitudes, values and behavioral intentions of the students relating to the civic society and systems; state institutions, and political parties.

Svetla Petrova

✉ Chief Expert at Center for Control and Assessment
of the Quality in Education
1113, Sofia, Bulgaria
125, Tzarigradsko shosse Blvd., bl. 5
Tel. +359 2 970 56 50
e-mail: s.petrova@abv.bg